

Grotesque Features in "Vaght-e Taghsir" by Mohamad Reza Kateb

**Parisa Ghofran Pir¹, Faezeh Arab Yousefabadi*²,
Heydarali Dahmarde³**

Received: 15/03/2024
Accepted: 11/06/2024

* Corresponding Author's E-mail:
famoarab@uoz.ac.ir

Abstract

Grotesque, as a stylistic approach in literature and art, is recognized for addressing themes such as identity crises, unconventional thoughts, and self-discovery. This style in storytelling employs bizarre characters, integrating contradictory elements with violence, resulting in the portrayal of distasteful and repulsive images. Mohamad Reza Kateb's "Vaght-e Taghsir" stands out as a remarkable example within this framework. The grotesque elements in the novel articulate feelings and experiences that are often constrained by cultural and ideological limitations, making expression challenging. Kateb successfully creates a work characterized by grotesque features through the interplay of opposing elements and diverse ideas, including mystical concepts and the quest for truth. This study aims to explore the grotesque components in the aforementioned novel based on Robert Duggan's theory. Utilizing a descriptive-analytical method,

1. M.A, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Zabol, Zabol, Iran.
<http://orcid.org/0009-0002-2048-9627>
2. Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Zabol, Zabol, Iran.
<http://orcid.org/0000-0003-2691-4508>
3. Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Zabol, Zabol, Iran.
<http://orcid.org/0000-0003-4933-4370>

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY- NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

derived from library notes, preliminary findings indicate that the primary grotesque elements in "Vaght-e Taghsir" ranked by significance, are ambiguity, contradiction, violent themes, cynical humor, unconventional physical traits, and repulsive imagery.

Keywords: Novel, "Vaght-e Taghsir", Grotesque Elements, Mohamad Reza Kateb, Robert Duggan.

1. Introduction

"Vaght-e Taghsir" the work of Mohamad Reza Kateb, narrates a bizarre journey of spiritual contemplation intertwined with physical tortures and violence inflicted upon philosopher characters holding seemingly destructive thoughts within a school setting. These intellectuals often don the garb of dissidents because their beliefs are deemed so perilous that they struggle to express their ideas, even in secure environments. The presence of such themes within Kateb's novel, coupled with a lack of fundamental research analyzing the work through the lens of grotesque literature, has motivated the authors to investigate "Vaght-e Taghsir" via Robert Duggan's theory. This article aims to explore the grotesque elements present in "Vaght-e Taghsir" through the central Research Question: What are the principal grotesque components in Mohamad Reza Kateb's novel?

2. Literature Review

Research examining the grotesque features in Persian narrative texts has been conducted, including:

(Davoodi Moghadam, 2012) in "Grotesque in Attar's Stories" concluded that these tales align with the grotesque due to their dual or multi-faceted themes, combining humorous superficial elements with profound, enigmatic meanings. (Khadijah Heydari, 2015) in her thesis "Grotesque in Sadeq Hedayat's Works" observed that dark and repulsive imagery is accentuated in "Boof-e Koor" and that extraordinary, unfamiliar situations are prevalent in stories like "Se

Ghatre Khoon". (Karbalai Mohammad and Shabanlou, 2015) in their comparative study of grotesque features in Sadeq Choubak and Houshang Golshiri's works discovered similarities in grotesque application; however, differing in quality, with Choubak focusing on naturalism while Golshiri penetrates deeper into human tragedies in Iranian society. (Javar and Alizadeh, 2018) examined grotesque elements in "Khuof" by Shiva Arastowi, shedding light on the thematic and stylistic utilization of grotesque in contemporary Persian literature.

3. Discussion

The application of grotesque features in "Vaght-e Taghsir" presents an intense exploration of the human condition. The novel illustrates themes of oppression through suffering, embodying characters who navigate the boundaries of societal norms using grotesque traits. By creating an atmosphere saturated with both humor and horror, Kateb facilitates an understanding of existential dilemmas and the confrontation of unseen realities.

Kateb employs ambiguity masterfully, allowing interpretations of the narrative to fluctuate through varied reader perceptions. The contradictions inherent in characters and plot developments challenge conventional morality, mirroring real-world complexities. The violent themes accentuated in the novel act as a catalyst for change and enlightenment, disturbing yet essential to the characters' journeys.

Moreover, Kateb's use of grotesque imagery induces reactions of both revulsion and empathy, prompting readers to grapple with their discomfort and seek deeper meanings. This duality in evoking grotesque feelings is particularly significant in transcending cultural and ideological constraints, offering a space for exploring multifaceted identities. Here goes the text for your methodology.

4. Results

"Vaght-e Taghsir" by Mohamad Reza Kateb exemplifies the effective use of grotesque elements to scrutinize the intricate layers of human consciousness and societal limitations. By integrating themes of contradiction, violence, and repulsion with a distinctive narrative style, Kateb invites readers to engage with complex existential questions. Through this analysis, the research underscores the significance of grotesque literature in revealing the often-hidden struggles of identity and truth within the cultural landscape.

In conclusion, the study of grotesque features in "Vaght-e Taghsir" opens pathways for further investigations into the intersections of literature, culture, and psychology, encouraging the exploration of narratives that challenge normative frameworks and advocate for authenticity in the face of adversity.

References

- Davoudi Moghadam, Farida. (1391) Grotesque in the stories of Attar's madmen, *History of Literature (Research Journal of Humanities)*, No. 71, pp. 53-76. [In Persian]
- Heydari Rise, Khadijah (2014), *Grotesque in the works of Sadegh Hedayat*, Master's thesis, Faculty of Literature and Humanities, Islamic Azad University, Central Tehran Branch. [In Persian]
- Javar, Saeeda and Alizadeh, Nasser (2017), *investigation of grotesque elements in the novel Khouf* by Shiva Arastowi, *Journal of Persian Language and Literature of Tabriz University*, number 237, pp. 37-57. [In Persian]
- Karbalai Mohammad, Afsana and Shabanlou Alireza (2015), "A Comparative Study of Grotesque (Black Humor) in the Works of Sadegh Chobak and Hoshang Golshiri", *International Congress of Language and Literature, Farhangian University (Shahid Muftah Shahr Ray Campus)*, pp. 1-25. [In Persian]

دوفصلنامه روایت‌شناسی

سال ۹، شماره ۱۷، بهار و تابستان ۱۴۰۴، صص ۷۷-۱۰۹

مقاله پژوهشی

عجایب‌نگاری در رمان وقت تقصیر از محمدرضا کاتب^۱

پریسا غفران پیر^۲، فائزه عرب یوسف‌آبادی^{۳*}، حیدرعلی دهمرده^۴

(دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۲۵ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۲۲)

چکیده

عجایب‌نگاری سبکی است در هنر و ادبیات که در پرداختن به موضوعاتی مانند بحران هویتی، تفکرات غیرمعمول و تلاش برای کشف خود مشهور است. این سبک در داستان‌نویسی با استفاده از شخصیت‌های عجیب و غریب و با تلفیق عناصر متناقض‌نما با خشونت و به نمایش گذاشتن تصاویر انزجارآور و متهوع جایگاه قابل توجهی پیدا کرده است. وقت تقصیر نوشته محمدرضا کاتب یکی از رمان‌های موفق در این شیوه است. عجایب‌نگاری در رمان وقت تقصیر به بیان احساسات و تجربیاتی می‌پردازد که به دلیل محدودیت‌های اعتقادی و فرهنگی به راحتی نمی‌تواند، بیان شود. کاتب در این رمان، از طریق ترکیب برخی از عناصر متضاد و متناقض با عناصر مختلفی از جمله مفاهیم عرفان و سیر و سلوک در نوع و روش خاصی برای

۱. مقاله حاضر با حمایت مالی دانشگاه زابل به شماره گرنت ۳۲۴۵ انجام شده است.

۲. کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه زابل، زابل، ایران.

<https://orcid.org/0009-0002-2048-9627>

۳. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه زابل، زابل، ایران (نویسنده مسئول)

* famoarab@uoz.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0003-2691-4508>

۴. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه زابل، زابل، ایران.

<https://orcid.org/0000-0003-4933-4370>

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY - NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

حصول و رسیدن به حقیقت، موفق به خلق اثری با ویژگی‌های عجایب‌نگاری شده است. هدف در این پژوهش واکاوی مؤلفه‌های عجایب‌نگاری در رمان فوق بر مبنای نظریه رابرت داگان است. روش انجام این پژوهش تحلیلی - توصیفی است که از طریق یادداشت‌برداری کتابخانه‌ای انجام شده است. نتایج اولیه حاکی از آن است که اصلی‌ترین مؤلفه‌های عجایب‌نگاری در این رمان به ترتیب اهمیت عبارت است از: ابهام، تناقض، مضامین خشن، تلخند، ویژگی‌های جسمانی نامتعارف، مضامین انزجارآور.

واژه‌های کلیدی: رمان، وقت تقصیر، مؤلفه‌های عجایب‌نگاری، محمدرضا کاتب، رابرت داگان.

۱. مقدمه

رمان وقت تقصیر اثر محمدرضا کاتب روایتی است از سیر و سلوکی عجیب و توأم با شکنجه‌های جسمانی و خشونت‌های بر بدن‌های فیلسوفان و دانایان عاصی دارای افکار به ظاهر مخرب در یک مدرسه اعمال می‌شود تا اینکه بمیرند یا به تعالی معنوی روح برسند. حکما و فلاسفه و... در لباس عاصی به آنجا می‌آمدند؛ چون عقاید و آرای آن‌ها آنقدر خطرناک می‌نمود که آن‌ها به سختی حتی وقتی بین خواص بودند، اجازه ابراز عقایدشان را می‌یافتند. این رمان قصه‌ای است از آدم‌هایی که دردی عظیم را حس می‌کنند. این درد آن‌ها را به کشف و شهودی عجیب رهنمون می‌کند و عاقبت درمی‌یابند که وجودشان برابر است با این درد؛ دردی که هم از فهم ناشی می‌شود، هم از ناهمی و آن‌ها را به پذیرش شکنجه‌های متعدد راضی می‌کند تا عروجی ملکوتی بیابند و ققنوس‌وار از خاکستر خویش سربرآورند.

شخصیت اصلی داستان، حیات، سالکی ظالم و مغرور است که از جانب حکومت، مأمور حفظ امنیت و سرکوب شورشیان و مخالفان دولت در شهر هگمتانه است و همواره با اقدامات بی‌رحمانه و ایجاد رعب و وحشت، مردم را سرکوب می‌کند و آن‌ها

را فرمانبردار دولت و حکومت دوران خویش می‌سازد. وی به نام معنویت و برای تعالی روحی، شورشیان دستگیرشده را به طرز فجیعی زجر می‌دهد و با وجود ناتوانی جنسی تمام همسران آن‌ها را به عقد خویش درمی‌آورد. درمورد کسانی که به اعدام محکوم می‌شوند، از مردم می‌خواهد تا با پرداخت پول، نحوه گرفتن جان آن‌ها را بخرند. در این میان، اگر دوستان و اقوام زندانی، مبلغ مذکور را پرداخت کنند، می‌توانند مانع از مرگ زندانی به شیوه‌هایی دردناک شوند و اگر دشمنان محکوم به اعدام، مقدار پول تعیین‌شده را پرداخت کنند، به بدترین شکل و همان گونه که آن‌ها مایل باشند، شورشی به قتل می‌رسد.

ابرو، مردی قوی و یکی از عاصی‌های دستگیرشده است که بر یاران شورشی خود شوریده، سری پرشور دارد و عاشق همسرش گیسوست. گیسو برای نجات ابرو باید با حیات روبه‌رو شود. حیات، از گیسو می‌خواهد از شوهرش طلاق بگیرد و به عقد او درآید تا وی نیز در قبال این عمل، ابرو را کم‌تر شکنجه بدهد. هنگامی که قرار می‌شود جمعه برای آخرین بار ابرو را برای وداع به خانه ببرند. از همین جا، روایت تو در تو می‌شود، زمان به هم می‌ریزد و قصه جلو می‌رود و عقب می‌آید و شخصیت‌ها با دنیایی از تناقض و ابهام درهم‌تنیده می‌شوند.

وجود چنین مضامینی در رمان وقت‌تقصیر اثر محمدرضا کاتب از یکسو و فقدان تحقیقی بنیادین که به این رمان از منظر عجایب‌نگاری بپردازد، نگارندگان را برآن داشت تا با استفاده از نظریه رابرت داگان در این کتاب به بررسی و تحلیل رمان وقت‌تقصیر بپردازند. با توجه به آنچه گفته شد، هدف در این مقاله بررسی و تحلیل مؤلفه‌های عجایب‌نگاری در رمان وقت‌تقصیر اثر محمدرضا کاتب است. پژوهش بر بنیاد این پرسش شکل گرفت که اصلی‌ترین مؤلفه‌های عجایب‌نگاری موجود در رمان

وقت تفصیر اثر محمدرضا کاتب کدام است؟ نتایج اولیه حاکی از آن است که این مؤلفه‌ها به ترتیب اهمیت عبارت است از: تناقض، مضامین خشن، مضامین انزجارآور، ویژگی‌های جسمانی نامتعارف. باید خلاصه، روشن، هدفمند و منظم نوشته شود. نویسندگان به نوع، توالی و ترتیب منطقی اطلاعات ارائه‌شده در مقدمه توجه کنند. این اصول در مطالعات کمی و کیفی و ترکیبی تفاوتی ندارند و ترتیب آن‌ها شامل: توضیح درباره عرصه پژوهش به صورت عام؛ توضیحات اختصاصی‌تر درباره جنبه یا بُعدی از مسئله که مورد توجه خاص این مطالعه است (مبانی نظری)؛ هدف یا سؤال کلی پژوهش در انتهای مقدمه بیان می‌شود.

۲. پیشینه پژوهش

در زمینه معرفی مؤلفه‌های عجایب‌نگاری و بررسی آن در متون داستانی فارسی، پژوهش‌هایی انجام شده است، از جمله:

داوودی مقدم (۱۳۹۱)، در مقاله‌ای تحت عنوان «گروتسک در حکایت‌های عطار» به بررسی گروتسک در حکایت‌های عطار پرداخته و به این نتیجه دست یافته است که این قصه‌ها به دلیل مضمون‌های دوسویه یا چندسویه با ظاهر هجوآلود، خنده‌آور و باطنی سرشار از معانی عمق‌دار معماگونه و عامیانه هزل‌آمیز عجایب‌نگاری کمابیش مطابقت دارد. حیدری (۱۳۹۴)، در پایان‌نامه‌ای تحت عنوان «گروتسک در آثار صادق هدایت»، به این نتیجه دست یافته است که فضاهای تاریک، سیاه و چندش‌آور در بوف کور و صحنه‌های شگرف، ناآشنا و بیمناک در داستان‌هایی مانند سه قطره خون و شب‌های ورامین و... پررنگ‌تر است و کاریکلماتورهای عجایب‌نگاری به‌ندرت در داستان یافت می‌شود. کربلایی محمد و شعبانلو (۱۳۹۵)، در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی تطبیقی

گروتسک در آثار صادق چوبک و هوشنگ گلشیری» به بررسی تطبیقی عجایب‌نگاری در آثار صادق چوبک و هوشنگ گلشیری پرداخته و به این نتیجه دست یافته‌اند که هر دو نویسنده هر چند که همسانی‌هایی در کاربرد عجایب‌نگاری دارند، اما از جهت کیفیت کاربرد، متفاوت هستند. چوبک بیشتر در حوزه ناتورالیسم به عجایب‌نگاری توجه کرده است؛ در حالی که گلشیری با نفوذ به عمق فاجعه‌های انسانی در جامعه ایران، عجایب‌نگاری را به‌عنوان زیرساخت آثارش با تمامی ریشخند و خوفناک بودن و اشمئزازش، به کار می‌برد.

جاور و علیزاده (۱۳۹۷) در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی عناصر گروتسک در رمان خوف اثر شیوا ارسطویی» به بررسی مؤلفه‌های عجایب‌نگاری پرداخته و به این نتیجه دست یافته‌اند که این اثر روایی که در حیطه فرم و محتوا پیشتاز است و به هدف‌های عملکردی نوشته‌های عجایب‌نگاری رسیده است. حسینی (۱۳۹۸)، در مقاله‌ای تحت عنوان «مصادق‌های از مفهوم گروتسک در حکایت‌های مثنوی» به بررسی عناصر گروتسک در حکایت‌های مثنوی مولانا پرداخته و به این نتیجه دست یافته است که حضور عناصر عجایب‌نگاری در حکایت‌های مولانا انکارناپذیر است. او با مبنا قرار دادن شخصیت و موقعیت و رویارویی آن‌ها و بهره‌گیری از کارکردهای مختلف عجایب‌نگاری، مفاهیم عرفانی عمیقی را بیان می‌کند که به عشق حقیقی و تکامل انسان منجر می‌شود. مظلوم نژادری (۱۴۰۰)، در مقاله‌ای تحت عنوان «هراس‌انگیز، سحرآمیز: بررسی عناصر گروتسک در «عزاداران بیل» غلامحسین ساعدی و «آواز کافه غم‌بار» کارسون مک کالز به بررسی تطبیقی دو اثر عزاداران بیل و آواز کافه غم‌بار پرداخته و به این نتیجه دست یافته است که فضای هر دو اثر فضای تاریک، دور از شهرنشینی مدرن و هولناک است. فضایی پر از غم، خون و خیال و پر از انسان‌هایی سیاه. حسینی و

اسفرجانی (۱۴۰۱)، در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی عناصر گروتسک در سمفونی مردگان» به بررسی عناصر عجایب‌نگاری در این رمان پرداخته و به این نتیجه دست یافته‌اند که سمفونی مردگان به دلیل آمیختگی واقعیت و خیال، فضای یأس‌آلود، وهمناک و نفرت‌آور، مرگ و جمود فکری، تضاد و تناقض، آمیختگی عناصر انسانی - حیوانی و بیان تصاویر عجیب و اغراق‌آمیز و غیرطبیعی در یک زمان بیست و چهار ساعته، حوادث جامعه سال‌های ۱۳۳۱ تا ۱۳۳۵ را در ژانر عجایب‌نگاری خودآگاه و یا ناخودآگاه به تصویر کشیده است.

از دیگر سو، تنها پژوهشی که از لحاظ جامعه‌آماری با رمان این مقاله اشتراک دارد، مقاله «تحلیل داستان وقت تقصیر بر پایه نظریه تک اسطوره جوزف کمپیل» نوشته عدالت کاشی و دیگران است که رمان وقت تقصیر را با یک نظریه متفاوت با پژوهش حاضر واکاوی کرده و بر پایه نظریه تک اسطوره جوزف کمپیل مراحل سیر و سلوک روح از تبیل تا مقامات فنا را واکاوی کرده و به این نتیجه رسیده است که این اثر قابلیت تطبیق با نظریه تک اسطوره جوزف کمپیل را داراست. با توجه به پیشینه فوق می‌توان به درستی ادعا کرد که تاکنون در هیچ‌یک از پژوهش‌ها از این منظر به رمان وقت تقصیر از محمدرضا کاتب، پرداخته نشده و پژوهش حاضر اولین کار تحقیقی است که در این باره انجام شده است.

۳. چارچوب نظری

یکی از سبک‌های جدید داستان‌نویسی سبک عجایب‌نگاری^۱ است. عجایب‌نگاری یا همان گروتسک در هنر و ادبیات به آمیختن وحشت و عجایب و غرایب و عدم هماهنگی و تناسب مشهور است (Abrams, 1999, p. 320). این سبک که زیرمجموعه ادبیات تخیلی

است به بیان احساسات و تجربیاتی می‌پردازد که به دلیل محدودیت‌های ارتباطی و فرهنگی، به راحتی نمی‌توانند بیان شوند. نویسندگان عجایب‌نگار با تلفیق عناصر مبهم و منجرکننده و به نمایش گذاشتن شخصیت‌های عجیب و غریب با ویژگی‌های فیزیکی و رفتاری غیرعادی جایگاه قابل توجهی پیدا کرده‌اند (Burnes, 2016, pp. 100-102). نویسندگان عجایب‌نگار در رمان‌نویسی، عموماً در پرداختن به موضوعاتی مانند بحران هویتی، تفکرات غیرمعمول و تلاش برای کشف خود، از این سبک استفاده می‌کنند. این سبک در رمان‌نویسی، برای بیان این احساسات و تجربیات، از طریق ترکیب برخی از عناصر متضاد و متناقض و ترسیم تصاویر و شخصیت‌های غیرمعمول و عجیب و غریب، عمل می‌کند (Thomson, 1972, p. 58).

یکی از نظریه‌پردازان موفق در این زمینه رابرت داگان^۲ است که اطلاعات درخور توجهی را در کتاب گروتسک در داستان‌های معاصر بریتانیا^۳ عرضه کرده است. داگان معتقد است که استفاده از تصاویر نفرت‌انگیز و ترسناک، مانند تصاویر شیاطین، جن و هیولاها و همچنین استفاده از نمادهای دینی و مذهبی، مانند صلیب، مسیح، و... به خلق عجایب‌نگاری در داستان کمک می‌کند (Duggan, 2013, p.80). عجایب‌نگاری، به مفهومی که در کتاب *داستان‌های معاصر بریتانیا* به کار رفته، عناصری شامل تناقضات، مضامین منجرکننده، وحشت و خشونت است که با ترکیب عناصر مختلفی از جمله نمادهای معنوی و مذهبی شکل می‌گیرد (Duggan, 2013, p.80) و ابهام و تردید و تاریکی، وحشت، دلهره و نابهنجاری جسمانی و روانی شخصیت را منعکس می‌کند (Duggan, 2013, p.15). به اعتقاد داگان عجایب‌نگاری در داستان‌نویسی معمولاً با استفاده از تصویرسازی غیرمعمول، شخصیت‌های غیرمعمول، رویدادهای نامعمول، یا طرح‌های جسورانه و عجیب مختلف، به خواننده تجربه‌ای شگفت‌آور و متفاوت ارائه

می‌دهد. بر این اساس، در داستان‌های عجایب‌نگاری، عناصری مانند جنبه‌های تاریک و غیرمعمول ذهن و احساسات انسان و تناقضات زندگی مورد توجه قرار می‌گیرد (Duggan, 2013, p.10).

در ادامه به معرفی انواع مؤلفه‌های عجایب‌نگاری از منظر داگان و بازتابانی مصادیق آن در رمان وقت تقصیر از محمدرضا کاتب می‌پردازیم:

۳-۱. ابهام

مهم‌ترین مشخصه عجایب‌نگاری، ابهام است. در رمان‌ها و داستان‌های عجایب‌نگاری مفاهیم و موقعیت‌های مبهم به نوعی تلاشی برای نشان دادن عدم معنا و پوچی زندگی در جامعه مدرن است (Duggan, 2013, p. 78). این سبک داستانی بر شکستن مرزهای معمول و تعارضات زندگی متمرکز است. شخصیت‌های داستان‌های عجایب‌نگاری معمولاً غمگین، مبهم و پیچیده هستند. آن‌ها ممکن است دچار اختلالات روانی یا درگیر مشکلات عاطفی و روحی باشند. این شخصیت‌ها با اعمال عجیب و غریب خود، تردید و ابهام را در خواننده ایجاد می‌کنند. داستان‌های عجایب‌نگاری شامل رمز و رازهای پنهان هستند که خواننده را به تعقیب و حل آن‌ها مشغول می‌کند. این رمز و رازها اغلب مربوط به گذشته تاریک یک شخصیت، محیط یا رویدادهای ناگواری است.

این مؤلفه می‌تواند به مخاطب کمک کند تا مکانیسم‌ها و راهبردهای مقابله‌ای را برای مقابله با ترس و اضطراب در زندگی واقعی خود توسعه دهد و خلاقیت و تخیل خود را کشف کند. مخاطبان هنگامی که در فضای چنین داستان‌هایی با مضامین و ایده‌های پیچیده و اغلب مبهم درگیر می‌شوند یا شخصیت‌ها و موقعیت‌هایی غیرمعمول

را می‌بینند، می‌توانند مفروضات خویش را در مورد جهان به چالش بکشند تا بتوانند در دنیای واقعی از منظرهای چندگانه با مسائل برخورد کنند (Duggan, 2013, p.32). در رمان وقت‌تقصیر ابهام شاخصه‌ای است که در سراسر روایت موج می‌زند. در اکثر بخش‌های رمان، شاهد ارتباط شخصیت حیات یا روح او با دنیای داستان هستیم. در این موارد نامشخص بودن مرز بین تخیل و واقعیت در تمام سطوح سبب درهم شکستن مرزهای زمانی و مکانی شده است.

لایه‌های چندگانه معنا در ذهن شخصیت‌های این رمان سبب شده نتیجه‌گیری قطعی در مورد وقایع و شخصیت‌ها، حتی پس از پایان بردن داستان امکان‌پذیر نباشد. نقل قول زیر اهمیت ابهام در سیر و سلوک را برای فرار از ناامیدی و مرگ از زبان حیات به خوبی منعکس می‌کند: «آدمی که جویده‌جویده و تکه‌پاره چیزی گیرش می‌آید، مدت‌ها وقت باید تلف کند تا آن‌ها را وصله پینه کند و بتواند از سر دریاورد. فقط این‌طوری است که او می‌تواند از دست مرگ و ناامیدی فرار کند» (ص. ۲۸۰).^۴ در ادامه انواع ابهام موجود در این رمان را با بیان مصادیق آن معرفی می‌کنیم.

۳-۱-۱. ابهام در مکان داستان

روایت داستان وقت‌تقصیر در مکانی نامعلوم به نام هگمتانه یا حکمتانه رخ می‌دهد. این نام‌ها برای این مکان در بخش‌های مختلف رمان بی ذکر دلیل جایگزین یکدیگر می‌شوند. پایه‌گذار این مکان ناشناخته، فردی به نام حیات است. افراد دیگری که در این مکان هستند، افرادی ناشناس هستند که با نام عاصی شناخته می‌شوند. در واقع حکمتانه یا هگمتانه خانقاه دراویشی موسوم به عاصی است که از همه جای ایران و حتی کشورهای اطراف به آنجا آمده بودند تا به نفس اماره‌شان لگام زده شود و سوار بر نفس

مطمئنانه راه را ادامه دهند. حکومت منتسب به آن دوران مبهم، در ظاهر از اتفاقاتی که در این مدرسه رخ می‌دهد اطلاعی ندارد، اما در واقعیت خود ناظر بر همه اتفاقات مدرسه است. هدف حیات از احداث این مکان این است که افرادی به آنجا بیایند که دیگر طالب دنیا نباشند و پس از طی مرارت‌های متعدد اگر زنده بمانند به مرحله‌ای از کمال برسند که برای حکومت مفید باشند.

۳-۱-۲. ابهام در زمان داستان

در این داستان علاوه بر مکان با ابهام زمان نیز مواجهیم و در طول روایت حال و گذشته و آینده کاملاً لغزان هستند. نقل قول زیر از زبان حیات در صفحات نخستین رمان گواهی است بر مخدوش بودن مرزهای زمانی داستان:

یک چیزی این‌جا جور در نمی‌آید. نمی‌دانم چون عجیبند به هم نمی‌خورند یا چون به هم نمی‌خورند، عجیبند ... هر کدام از چیزهایی که اینجاست سهم زمانی است در دیروز و فردا ... نمی‌دانم تو سال‌های آخر سنه ۱۲۰۰ هستیم یا ۱۳۰۰ یا ۱۴۰۰ ... فکر می‌کنم تو سنه‌های ۱۲۹۰ هستیم یا حالا بگو تو سنه‌های ۱۳۱۰ یا ۱۳۳۰ فوق فوش هزار و سیصد (صص. ۲۴ - ۲۵).

در چنین مواردی روایت هر لحظه تکه‌تکه می‌شود و خواننده شاهد پیچیدگی زبان، جملات و زمان‌پریشی‌های متعددی است که نیاز به تدقیق در متن و ارتباط مفاهیم قسمت‌های مختلف روایت را مضاعف می‌کند.

۳-۱-۳. ابهام در هویت اشخاص داستان

از دیگر سو، در این رمان استفاده از نقاب پوست با تلفیقی از شکل‌های متفاوت زن، مرد و پوست صورت انسان‌های مختلف و حیوانات برای پنهان کردن چهره ابرو

درمورد یکی بودن جسم شخصیت‌های حیات و ابرو و حتی امیراچه ابهام ایجاد می‌کند (ص. ۱۸۸) به نمونه زیر که به توصیف این نقاب می‌پردازد، بنگرید: «نقاب پوست کار شده چند صورت بود: شاید صورت چند مرد و یک زن و یا چند زن و یک مرد. گاهی نقاب پوست صورت حیوان بود و میهمان که آن را به صورت می‌زد حیوانی می‌شد دو پا» (ص. ۱۸۹).

نقاب مسی حیات نیز وجود هم‌زمان دو شخصیت یا هویت در یک شخص را تداعی می‌کند تا مخاطب را دچار این تردید کند که در واقع همه این شخصیت‌ها وجوه متعدد یک فرد هست، در راستای بیان معیت قیومی حق تعالی با همه هستی و نشان دادن این حقیقت که ذات حقیقت وجود؛ یعنی خدا، دارای تجلیات و کثرت عرضی است (James, 1902, p. 139). نقل قول‌های زیر از زبان حیات خطاب به ابرو در هنگام شکنجه گواهی است بر این مدعا: «من و تو از یک جنس هستیم. از یک درختیم. این درخت دو میوه دارد: یکی اش من، یکی اش شده تو. یک رگی که تو داری، من هم دارم» (ص. ۸۵)؛ «مجبورم بگویم یک تکه‌اش اتفاق افتاده و یک تکه‌اش مال صد سال قبل است ... مجبوریم بگویم تو مثلاً سال پیش واقع شدی و من هفتاد سال بعد ... تو برای فرار به گذشته رفتی. من می‌خواهم برای فرار به فرداها بروم» (صص. ۳۷۰-۳۷۱).

۳-۱-۴. ابهام در رشد معنوی شخصیت‌های داستان

در این داستان در مسیر روحانیت و پیشرفت روحی شخصیت اصلی که یک عاصی به نام ابروست، ابهام و تردید به‌عنوان مرحله‌ای از تحول و رشد درونی او برجسته است. ابرو تردید را به‌عنوان یک فرصت برای جست‌وجوی عمیق‌تر در حقیقت و آگاهی بیشتر درباره خداوند و خودشناسی استفاده و تلاش می‌کند همانند متصوفان مختلف در

طول تاریخ از شک و حیرت به یقین برسد. لغزان شدن معنا میان هر یک از این موارد به ابهام داستان می‌افزاید. چنین وضعیتی به خوانندگان نشان می‌دهد که خط مرز بین واقعیت و غیرواقعیت در دنیای روانی شخصیت‌ها بسیار نامحدود است و حقیقت و دروغ، عقل و بی‌عقلی، واقعیت و تخیل در دنیای روانی شخصیت اصلی همواره می‌توانند درگیر باشند.

۳ - ۱ - ۵. ابهام در پایان‌بندی داستان

پایان باز در این رمان نیز با افزایش بی‌انتهای ابهام خواننده را متعجب و متحیر می‌کند. در این بخش آنچه بیش از همه سؤال‌برانگیز است، به اشتراک رسیدن حیات و ابرو به‌عنوان نمایندگان دو گروه کاملاً متخاصم و اقدام به فرار حیات و ابرو با همدیگر از آن مکان به شکلی ناشناس در هیئت یک جسد و یک نعش‌کش به سوی قلّه یک کوه است. در این بخش ارائه تصویری از دهانه غار چندین فرجام محتمل نصیب ذهن خواننده داستان می‌کند که جسد درون غار از آن کیست؟ چه کسی به شکل واقعی دیگری را کشته و از غار خارج شده است؟ آیا جسد متعلق به ابروست و حیات زنده از آن مکان خارج شده؟ یا آنکه خارج‌شده روح ابروست و حیات از ابتدا تا انتها جسم او بوده است؟ (ص. ۴۳۸). این پایان داستان مبهم و ناقص، خواننده را با حالت نیازمندی به پاسخ دادن به سؤالات و حل رمز و رازهای موجود در داستان رها می‌کند تا به تفسیرهای مختلفی از داستان برسد و به صورت خلاقانه‌تری به مفاهیمی مانند هویت، واقعیت، روابط انسانی و معنویت نگاه کند (Wood, 2010, p. 178).

۳ - ۲. تناقض

دومین مشخصه مهم عجایب‌نگاری تناقض است (Duggan, 2013, p.178). این سبک برای ایجاد تعارض بین عادت و شگفتی، واقعیت و خیال و وهم فهم در جهت نقد ایدئولوژی‌ها و ارزش‌های مورد قبول استفاده می‌شود. آشفتگی‌های انسان معاصر که با پای نهادن به دوران مدرن از آرامش و یکپارچگی خاطر فاصله گرفته، نویسندگان معاصر را ترغیب کرده است که برای داستان‌نویسی از شخصیت‌های تک‌بعدی و عاری از دغدغه‌های ذهنی گذر کرده و به شخصیت‌هایی روی آوردند که لایه‌های مختلف ذهن و پیچیدگی‌های رفتاری انسان را به‌خوبی به تصویر می‌کشند. درماندگی تاریخ پس از جنگ‌های جهانی، تنهایی و انزوای جامعه‌ای را ایجاد کرده است که در آن برقراری ارتباط میان انسان‌ها دشوار شده است (Ross, 1984, p. 142) برای نشان دادن این تشویش‌ها، هیچ چیز همچون داستان‌نویسی نمی‌تواند به یاری انسان بشتابد (جهانتاب و همکاران، ۱۴۰۱، ص. ۷۳).

عجایب‌نگاری معمولاً برای ترسیم لایه‌های مختلف ذهن و پیچیدگی‌های رفتاری انسانی، نقض‌های اخلاقی و اجتماعی، ناهنجاری‌ها و تضادهای نهفته در جوامع و عمق ذهن انسان استفاده می‌شود برای بیان اندیشه‌ها، احساسات و تجربیاتی که به‌طور معمول با انتظارات مردم تضاد دارد. نویسندگان در سبک عجایب‌نگاری با کنار هم قرار دادن این امور متضاد و متناقض، کیفیتی دوگانه به داستان می‌بخشند که درک خواننده از واقعیت را به چالش می‌کشد و وی را در تعلیق و حیرت نگه می‌دارد (Duggan, 2013, p.180).

در بخش‌هایی از رمان وقت تقصیر روایت حوادث متضاد و متناقض و آشفتنه این رمان در ارتباط است با موضوع اصلی داستان؛ یعنی، بحث تعالی روح برای مقوله اتحاد عشق و عاشق و معشوق از طریق شکنجه جسم که به شکل اغراق‌شده و منحرفی الهام

گرفته‌شده از نفس‌کشی عرفان اسلامی و مسیحیت است. در چنین بخش‌هایی وجود حیات، ابرو، امیراچه، پیرمرد سیصد ساله که هر کدام نماینده یک گروه فکری هستند به شکل متناقض‌نمایی با هم درمی‌آمیزند و ادعای یکی بودن می‌کنند.

از دیگر سو، در بخش قابل توجهی از این رمان، ترکیب امور متناقض معنوی و غیراخلاقی برجسته است؛ برای مثال استفاده حیات از عنصر مذهبی عرفان که نماد معنویت است برای عملکرد غیراخلاقی آزار جسمانی دیگران تناقض اخلاقی آشکاری است که در رفتارهای او دیده می‌شود؛ علاوه بر این، عمل غیراخلاقی دیگری که از حیات به عنوان مرشد و پیر حکمتانه صادر می‌شود، وادار کردن تمام عاصی‌ها به طلاق دادن همسرانشان و به همسری درآوردن تمام این زن‌ها برای خود است. این تناقض رفتاری زمانی گسترده‌تر می‌شود که در بخش‌هایی از داستان این حقیقت آشکار می‌گردد که او فاقد عضو جنسی است و به مرضی دچار شده که حاصل هم‌خوابگی است؛ درحالی که حیات هیچ وقت با زنی نخوابیده است (صص. ۳۱۸-۳۱۹). به نمونه زیر از رمان که منعکس‌کننده بیماری خاص ناتوان‌کننده جنسی اوست، بنگرید: «لوله مسی باریک و بلندی از میان گوشت و موی به هم آمده زیر شکمش بیرون کشید ... گذاشته اینجا تا سوراخ بامبوم پر نشود اقلأ بتوانم بشاشم ... به اندازه یک مردن باید زجر بکشم تا یک گرده برینم» (ص. ۳۲۵).

علاوه بر این، نویسنده در بخش‌های مختلف رمان، با استفاده از شخصیت نسناس بر تناقض موجود در رمان می‌افزاید. استفاده از شخصیت نسناس در این داستان به‌عنوان یک شخصیت کمیاب و ناهماهنگ با محیط مذهبی، به‌عنوان آینه‌ای برای نقد مفاهیم و باورهای مذهبی مورد استفاده قرار گرفته است. نسناس موجودی است که گفته می‌شود نوعی جن است، که بدنش نیمی از اعضای انسان همانند یک پا یک دست و یک چشم

را دارد و نیمه دیگر پرنده مانند شبیه آنوناکی‌های منقاردار است. در فرهنگ معین، نسناس میمونی معرفی شده است که شباهت بسیاری به انسان دارد و به تعبیری، «میمون انسان‌نما» است. گروهی آن را انسان‌هایی از قوم عاد می‌دانند که خداوند آن‌ها را به واسطه گناهانشان به شکل خاصی مسخ کرده است. گروهی دیگر آن‌ها را موجوداتی با صورت انسانی می‌دانند که از نسل آدم نیستند و از جهاتی شبیه انسان و از جهاتی متفاوت هستند. بنا بر روایات نقل شده از امامان شیعه، نسناس‌ها قبل از انسان‌ها (نسل آدم) هزاران سال در زمین می‌زیسته و از جهاتی شبیه به انسان‌ها بوده‌اند، اما به واسطه فساد و خون‌ریزی، از بین رفته‌اند (مجلسی، ۱۳۶۸، ج. ۱۱/ص. ۱۰۳).

نویسنده برای ایجاد تعارض بین عادت و شگفتی، واقعیت و خیال، شخصیت نسناس را به طرزی متفاوت و غیرمعمول به این داستان کشانده و نقاط ضعف و ناهماهنگی‌هایی را که در آن‌ها وجود دارد برجسته کرده است تا تناقض داستان را بیشتر کند. در این رمان تصریح می‌شود که نسناس‌ها جن، پری، انس، دیو، شیطان، حیوان نیستند؛ درواقع آنان هیچ‌چیز نیستند، ولی همه چیز هم هستند (همان، ص. ۲۶۵). در بخشی از داستان، زمانی که نسناسی حکایتی درباره دیگران بیان می‌کند، درواقع آن حکایت درمورد خودش است (همان، ص. ۲۶۴). نسناس‌ها، دارای آداب و رسومی متفاوت هستند؛ آن‌ها به صورت کامل صحبت نمی‌کنند و تکه تکه حرف می‌زنند «چون گذشته‌شان را نمی‌توانند به هم وصل کنند ذهنشان این‌طوری هست با شک و تکه تکه و با تعبیر حرفی را می‌زنند» (ص. ۲۵۷). علاوه براین، در این رمان نسناس‌ها معمولاً حرف و عملشان مشخص نیست؛ یعنی آغاز و پایان ندارد. نسناس‌ها می‌توانند هم یک نفر باشند و هم چند نفر باشند (ص. ۲۶۰). همین ویژگی در داستان سبب دوگانگی مضاعف می‌شود و درک خواننده از واقعیت را به چالش می‌کشد. نقل قول زیر از زبان

یک نسناس به خوبی معرف وجود پر از شک و متناقض آن‌هاست: «علامت وجود من شاید‌هاست. هر جا اما و اگر و تردیدی بود من آن‌جا هستم و هر جا کلمه «من» بود، هر جا کلمه شک بود و هست من آن‌جا بود هستم چون شک من آن‌جاست» (ص. ۲۵۷).

۳ - ۳. مضامین خشن

از مضامین رایج در رمان عجایب‌نگاری خشونت است (Duggan, 2013, p. 108). این داستان‌ها در فضایی ترسناک در آمد و شد بین رؤیا و کابوس تا واقعیت، با تمایل به قتل و پیوند هراس‌آلود تصاویر، صداها، رنگ‌ها را در ساختارهای متقارن و غیرمتقارن بازنمایی می‌کند تا خواننده مدام از نظر ذهنی به این سمت یا آن سمت کشیده شود و در اضطراب و آشفتگی فرایند داستان غرق گردد (براکونز، ۱۳۸۹، صص. ۱۱۱-۱۱۲). رمان وقت تفصیر مملو از صحنه‌های مربوط به خشونت است که از جانب مسئولان حکمتانه نسبت به عاصیان اعمال می‌شود تا سبب غرورشکنی و نفس‌کشی این افراد شود.

در این رمان حیات برای اینکه تشخیص دهد، افراد مناسبی را پرورش داده است، آن‌ها را درگیر شکنجه‌های جسمی و ذهنی می‌کند. در مدرسه هگمتانه افراد عالم و فیلسوف و دانایی حضور دارند که عقاید و نظراتشان بسیار خطرناک تلقی شده است. این افراد جهت تعالی روح و تزکیه نفس خویش از باورهای مخرب مستولی بر ذهنشان به این مکان پناه می‌آورند. ابرو از جمله مشهورترین این افراد است که تخصص او فلسفه است. حیات پس از دست‌گیری ابرو او را به طرق مختلف شکنجه می‌کند. این شکنجه‌های جسمی و روحی به یاری تردیدهای نسناس درواقع برای رسیدن ابرو به

تصفیه درون تلقی می‌شود تا ابرو سفری از خود به خود برای شناخت خداوند داشته باشد.

علاوه بر ابرو، دیگر عاصیان نیز بی‌رحمانه مورد خشونت واقع می‌شوند. امیراچه که وظیفه شکنجه عاصیان بر عهده اوست، شگردهای بسیار خشنی را برای تنبیه افراد دارد. او برای شکنجه دارای وسایل مشخصی است که هر کدام از آنها نشان می‌دهد که زندانی دارای چه وضعیتی است؛ مثلاً اگر «دندان‌سگه» همراه او باشد نشان از این است که زندانی از سرکرده‌هاست و خانواده‌اش باید خیلی پول بدهند تا او دست از سرش بردارد و یا اگر قرار است اعدام شود، مرگی را انتخاب کند که زجر کم‌تری متحمل شود (صص. ۳۴-۳۵). نمونه زیر که مربوط به تکه‌تکه کردن و دیوارکوب کردن بدن عاصیان است، مصداق خوبی برای منعکس کردن مضامین خشن این رمان است: «می‌خواست خانه‌شان را به حیات بدهد، آن‌طوری جلو همه وسط حیاط خانه‌اش تکه تکه‌اش نکند: تکه‌هایش را به دیوار خانه‌اش می‌کوبیدند و تا مدت‌ها کسی حق نداشت تکه‌های او را از دیوار بکند. زندگی کردن میان تکه‌های خشک‌شده بدنش خیلی سخت بود» (ص. ۷).

امیراچه گاهی نقاب بر چهره می‌زد و پوست تن اعدامی را از بدن او جدا می‌کرد و درون آن را با کاه پر می‌نمود. اگر قرار بود او را زنده نگه دارد، زندانی را مثله می‌کرد. گاهی بخشی از پوست تن آنها را از بدن جدا می‌کرد و گاهی فقط آنها را نابینا می‌کرد یا اگر زندانی یک زن بود با دندان‌هایش گوش او را از سرش جدا می‌کرد (ص. ۳۰۵). نمونه زیر یکی از رفتارهای بی‌رحمانه امیراچه است که با خونسردی و مهارت انجام شده است: «امیراچه آنقدر شقیقه‌های او را مالش داد که مطمئن شد ماهیچه‌های

چشمش شل کرده. با انگشت شصت‌ش، چشم راست تَرْتُر را آرام از حدقه در آورد. تا تَرْتُر آن را کف دستش ندید، نفهمید چه شده» (ص. ۱۴۶).

در توضیح می‌افزاییم در این رمان تحمل تنبیه‌ها و سختی‌های جسمانی به‌عنوان یک ریاضت برای تربیت نفس یا رشد روحانی دست‌آویز ایجاد فضای خشونت‌آمیز عجایب‌نگاری شده است. چنین اهمیتی که به شکل اغراق‌شده به مخاطب عرضه می‌شود، در طول تاریخ از طریق برخی از فرقه‌های افراطی ادیان معروف نیز به اشتباه به‌عنوان مسیر رستگاری معرفی شده است؛^۵ مثلاً در فرقه‌هایی از بودا، تحمل تنبیه‌ها و مصیبت‌ها به‌عنوان بخشی از دوره‌های کارما و گردش زندگی توصیف می‌شود. این بخش از بوداییان باور دارند که تحمل درد و رنج، آزادی از بندهای خواسته و خواهان خود را فراهم و به رشد روحانی کمک می‌کند (Gethin, 1998, p. 245) در برخی از فرقه‌های تندروی مسیحیت ارتدکس نیز، پوست‌کندن و ضربه زدن به بدن به‌عنوان راهی برای نیرومندسازی روحی و محدود کردن و کنترل خواسته‌های جسمانی، تمرکز بر ذهن و افزایش اعتکاف در مسیر تقوا و مقدس شدن در نظر گرفته می‌شود (Wimbush & Valantasis, 2002, p.208).

۳ - ۴. تلخند^۶

نویسندگانی که درباره‌ی عجایب‌نگاری نوشته‌اند، معتقدند عجایب‌نگاری معمولاً موجب خنده‌ای همراه با وحشت، تلخ‌کامی یا اندوه می‌شود (Thomson, 1972, p. 25)، زیرا عجایب‌نگاری سبک تلفیق حس‌های متضاد است و از این رو حس خنده و ترس را هم‌زمان به مخاطب القا می‌کند. عجایب‌نگاری میل دارد که خواننده را درگیر پاسخ‌ها و واکنش‌های مختلف کند و برایش گیجی و تشتت فکری به همراه آورد. خنده موجود

در عجایب‌نگاری نباید به گونه‌ای باشد که سرانجام، اثری مضحک و تفریحی از کار درآید یا مخاطب فکر کند که با مضحکه روبه‌روست و نفس اثر را که وحشت و نفرت مجسم است، جدی نگیرد. عجایب‌نگار سعی دارد واکنشی تولید کند که خنده و خشم در یک زمان و هم‌اندازه، ایجاد کند. به همین دلیل است که عجایب‌نگاری به‌عنوان مطلبی عذاب‌دهنده و نفرت‌انگیز و طعینانی علیه حقیقت و هنجار تلقی می‌شود. (Duggan, 2013, p. 78)

تردید بین خندیدن یا وحشت کردن و بلا تکلیفی میان مضحک بودن و سیاه بودن محتوا در بخش‌هایی از رمان وقت تقصیر که مربوط به تماشای شکنجه‌های عاصیان است، جلوه کرده است. در نمونه زیر نویسنده رمان وقت تقصیر با استفاده از تلخند تماشاگران شکنجه، به طرزی متفاوت و غیرمعمول به مسائل معنوی افراطی نگریسته و نقاط ضعف و ناهماهنگی‌هایی را که در آن‌ها وجود دارد برجسته کرده است: «امیراچه دست کرد زیر شکم پنج‌تیر و کشیدش بالا: کمر پنج‌تیر را آرام و مزه‌کنان می‌برید. حیات زل زده بود به جمعیت، به کسانی که از ترس لبخند می‌زدند و خودشان متوجه آن لبخند نبودند» (ص. ۳۴). در چنین مواردی، وارونه‌سازی و بیگانه‌سازی نقشی اساسی دارد، زیرا نویسنده با چنین خنده‌ای به تحریف حقیقت دست می‌زند و می‌خواهد سلسله مراتب، قوانین و معیارها را از استحکام بیندازد و صحنه‌هایی غریب و وحشت‌آور را معرفی کند که بدون عمد و ناخودآگاه سبب تلخند مخاطب می‌شوند. عامل اساسی که این خنده را از دیگر خنده‌ها متمایز می‌کند، آمیزش بین تضادها در عمل و تأثیر است که در نقل قول زیر از زبان حیات به خوبی بر آن تأکید شده است: «مزه‌اش به این است که خودت، خانواده‌ات، تمام فامیل و دوستانت آنجا جمعند، همه هستند. تنها فرقتش با روحی این است که به جای آنکه از خنده زیاد به گریه بیفتند از ترس و گریه زیاد به خنده می‌افتد» (ص. ۳۲۶).

۳-۵. ویژگی‌های جسمانی نامتعارف

استفاده از بدن غیرمعمول و نامتعارف، یکی از ویژگی‌های اصلی سبک عجایب‌نگاری، در رمان است (Thomson, 1972, p.12). این عنصر که به خلق تصاویر و توصیفات عجیب کمک می‌کند (O'Connell, 2008, p. 85)، می‌تواند شامل هر چیزی از ناهنجاری‌های فیزیکی گرفته تا نشانه‌ها یا زخم‌های غیرمعمول باشد. (Duggan, 2013, p.58) یکی از مهم‌ترین شخصیت‌ها در رمان وقت تقصیر امیراچه است که مسئول زجر دادن و شکنجه عاصی‌هاست. وی به دلیل ظاهر متفاوتش سعی در پنهان کردن آن از دیگران دارد. نمونه زیر از توصیف امیراچه نشان‌دهنده نامتعارف بودن وضعیت جسمانی اوست: «می‌گفتند سرش، سر مرد است و بدنش بدن زن دیده بودند از پستان‌هایش همین‌طور شیر چکه می‌کند: جلو سینه‌اش همیشه خیس بود» (ص. ۱۸۷).

در نقل قول فوق، با یک بدن غیرمعمول و نامتعارف مواجهیم. سر و کله مردانه در بدن امیراچه که مسئول شکنجه دلخراش عاصیان است، نمادی است برای نشان دادن قدرت، سختی و تسلط، اما وجود پستان پر از شیر در بدن این شخصیت، نمایانگر نقش تغذیه‌کننده اوست، زیرا هدف از تمام جبروت و شدت و حدتی که بر عاصی‌ها وارد می‌شود، رشد و تعالی آن‌هاست و نمادهای زنانه همچون پستان پر از شیر، در جسم امیراچه نماد تغذیه‌گری روح است. در توضیح می‌افزاییم که خصوصیت مادر در فضای عرفانی گاه به صورت خصوصیت مراد و مرشد جلوه می‌کند. مراد مانند مادر به مرید شیر می‌دهد؛ یعنی او را از لحاظ معنوی تغذیه می‌کند؛ چنان‌که مولانا می‌فرماید:

«ز شیردانه عارف بجوشد آن شیره ز قعر خم تن او تو را صلا گوید
چو سینه شیر دهد شیره هم تواند داد ز سینه چشمه جاریش ماجرا گوید»

(مولوی، ۱۳۸۴، ص. ۵۱۳).

ویژگی‌های جسمانی نامتعارف دیگر مربوط به حیات است کسی که پایه‌گذار مدرسه است، دچار مرضی است که زمانی سراغش می‌آید تمام بدنش را زخمی فرا می‌گیرد که سبب تغییر شکل او می‌شود. او برای پوشاندن این مشکل جسمانی «برای صورتش نقابی مسی ساخته بود: مرض که می‌رسد به صورتش مجبور بود آن را ببندد، روی صورتش. غیر از این می‌کرد گوشت، پوست و موی به هم آمده، سوراخ‌های دهان، دماغ، چشم و گوشش را پر می‌کردند» (ص. ۳۱۶). زخم مداوم موجود در بدن حیات نماد درد و رنج منعکس شده در جسم است. زخمی که گاهی ظاهر می‌شود و با ترمیم مجدد ناپدید می‌شود، تمایل مداوم حیات به تجدید نظر و ایستادگی در برابر مصائب و مقابله با شکست را نشان می‌دهد.

۳ - ۶. مضامین انزجارآور

در رمان عجایب‌نگاری رفتارهای غیرمعقول و نابهنجاری به تصویر کشیده می‌شود که تهوع و انزجار مخاطب را برمی‌انگیزد (Duggan, 2013, pp.47-54). در رمان وقت‌تقصیر این تهوع و تنفر گاهی متأثر از به تصویرکشیدن محیطی مشمئزکننده و بدبو و پر از چرک و خون و کثافت است که در آن جنازه‌هایی متعفن و تجزیه شده است (همان، ص. ۲۱۶) و افراد زندانی در آن بی‌اختیار در حال تهوع و استفراغ کردن (ص. ۱۶۴) هستند یا از ترس دچار بی‌اختیاری ادرار یا مدفوع شده‌اند (ص. ۴۹). گاهی نیز مضامین انزجارآور در نتیجه نمایش بی‌پرده و صریح رفتارهای تعمدی ضدهنجار است که بیشتر از نوع قبل تأثیرگذار است؛ مثلاً در بخش‌هایی از این رمان به صراحت نشان داده می‌شود که حیات ابرو را مجبور می‌کند که «سطل سطل گه سگ و پهن گاو» بخورد (همان، ص. ۳۵۸)؛ همچنین است نمونه زیر که حاوی رفتارهای اجباری انزجارآور

است: «درازگو را وادار می‌کرد سطل شاششان را سر بکشد یا تو سطل آب باقی عاصی‌ها جلوشان بشاشد. گاهی اوقات وادارشان می‌کرد تو دهان همدیگر بشاشند» (ص. ۸۷).

جدول ۱: ابعاد متناقض عملکرد شخصیت حیات در رمان وقت تقصیر

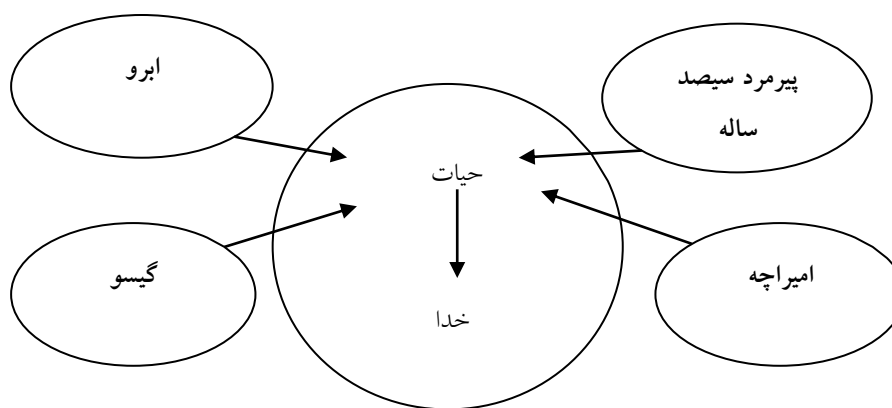
ابعاد متناقض عملکرد شخصیت حیات در رمان وقت تقصیر	
عالم و حکیم طی طریق سیر و سلوک عرفانی	حیات مثبت
شکنجه دادن اسرا هوس‌بازی جنسی در خدمت حکومت ظالم	حیات منفی

جدول ۲: اشکال متناقض جسم شخصیت حیات در رمان وقت تقصیر

اشکال متناقض جسم شخصیت حیات در رمان وقت تقصیر	
ابرو (مرد) پیرمرد سیصد ساله (مرد) امیراچه (دوجنسه) گیسو (زن)	حیات
دارای بیماری پوستی در چهره دارای نقاب‌های متعدد از پوست انسان دارای نقاب‌های متعدد از پوست حیوان دارای بیماری ناتوانی جنسی	حیات

جدول ۳: اشکال معیت قیومیّه حق تعالی با همه هستی در رمان وقت‌تقصیر

اشکال معیت قیومیّه حق تعالی با همه هستی در رمان وقت‌تقصیر	
همه شخصیت‌ها	حیات →
تجلیات و کثرت عرضی خدا	← حیات

شکل ۱: ارتباط اشکال شخصیت حیات

۴. نتیجه‌گیری

از مجموع آنچه درباره‌ی واکاوی مؤلفه‌های عجایب‌نگاری در رمان وقت‌تقصیر بر مبنای نظریه‌ی رابرت داگان گفته شد این نتیجه به‌دست آمد که در این رمان نویسنده به بیان احساسات و تجربیاتی می‌پردازد که به‌دلیل محدودیت‌های اعتقادی و فرهنگی به راحتی نمی‌تواند بیان شود. این رمان روایتی است از سیر و سلوکی عجیب و توأم با شکنجه‌های جسمانی و خشونت‌هایی که بر بدن‌های فیلسوفان و دانایان عاصی دارای افکار به ظاهر مخرب در یک مدرسه اعمال می‌شود تا اینکه بمیرند یا به تعالی معنوی روح برسند. او از طریق ترکیب برخی از عناصر متضاد و متناقض با عناصر مختلفی از جمله

مفاهیم عرفان و سیر و سلوک در نوع و روش خاصی برای حصول و رسیدن به حقیقت، موفق به خلق اثری با ویژگی‌های عجایب‌نگاری شده است. در این اثر از طریق ترکیب برخی از عناصر مبهم و متناقض و منزجرکننده و ترسیم تصاویر و شخصیت‌های غیرمعمول و عجیب و غریب، لایه‌های مختلف ذهن و برخی از پیچیدگی‌های رفتاری انسان‌های افراط‌گرای عقیدتی و دیگرآزار به تصویر کشیده شده است تا تفکرات تحمیلی غیرمعمول و افراطی را به چالش بکشد.

مهم‌ترین مشخصه عجایب‌نگاری در این رمان، ابهام است. در این رمان همه این شخصیت‌ها وجوه متعدد یک فرد هستند، در راستای بیان معیت قیومیّه حق تعالی با همه هستی و نشان دادن این حقیقت که ذات حقیقت وجود، یعنی خدا، دارای تجلیات و کثرت عرضی است. لایه‌های چندگانه معنا در ذهن شخصیت‌های این رمان سبب شده که نتیجه‌گیری قطعی درمورد وقایع و شخصیت‌ها، حتی پس از پایان بردن داستان امکان‌پذیر نباشد. در اکثر بخش‌های رمان، نامشخص بودن مرز بین تخیل و واقعیت سبب درهم شکستن مرزهای زمانی و مکانی شده است. در چنین مواردی روایت هر لحظه تکه‌تکه می‌شود و خواننده شاهد پیچیدگی زبان، جملات و زمان‌پریشی‌های متعددی است که نیاز به تدقیق در متن و ارتباط مفاهیم قسمت‌های مختلف روایت را مضاعف می‌کند. چنین وضعیتی به خوانندگان نشان می‌دهد که خط مرز بین واقعیت و غیرواقعیت در دنیای روانی شخصیت‌ها بسیار نامحدود است و حقیقت و دروغ، عقل و بی‌عقلی، واقعیت و تخیل در دنیای روانی شخصیت اصلی همواره می‌توانند درگیر باشند.

دومین مشخصه مهم عجایب‌نگاری در این رمان بیان تناقضات انسانی، نقض‌های اخلاقی و اجتماعی، ناهنجاری‌ها و تضادهای نهفته در جامعه‌ای با عقاید افراطی است

که برای ایجاد تعارض بین عادت و شگفتی، واقعیت و خیال و وهم فهم در جهت نقد ایدئولوژی‌ها و ارزش‌های مورد قبول این گروه تندرو استفاده می‌شود. در بخش‌هایی از رمان وقت تقصیر روایت حوادث متضاد و متناقض و آشفتۀ این رمان در ارتباط است با موضوع اصلی داستان؛ یعنی، بحث تعالی روح برای مقولۀ اتحاد عشق و عاشق و معشوق از طریق شکنجۀ جسم که به شکل اغراق‌شده و منحرفی الهام گرفته‌شده از نفس‌کشی عرفان اسلامی و مسیحیت است. در چنین بخش‌هایی وجود حیات، ابرو، امیراچه، پیرمرد سیصد ساله که هر کدام نماینده یک گروه فکری هستند به شکل متناقض‌نمایی با هم درمی‌آمیزند و ادعای یکی بودن می‌کنند. نویسنده با کنار هم قرار دادن این امور متضاد و متناقض، کیفیتی دوگانه به داستان بخشیده که درک خواننده از واقعیت را به چالش می‌کشد و وی را در تعلیق و حیرت نگه می‌دارد.

سومین مشخصۀ مهم عجایب‌نگاری در این رمان خشونت است. در این رمان تحمل تنبیه‌ها و سختی‌های جسمانی به‌عنوان یک ریاضت برای تربیت نفس یا رشد روحانی دست‌آویز ایجاد فضای خشونت‌آمیز عجایب‌نگاری شده است. این داستان در فضایی ترسناک در آمد و شد بین رؤیا و کابوس تا واقعیت، مملو از به تصویر کشیدن خون و جنازه و شکنجه‌های جسمی و ذهنی و تکه‌تکه شدن بدن عاصیان است تا خواننده مدام از نظر ذهنی به این سمت یا آن سمت کشیده شود و در اضطراب و آشفتگی فرایند داستان غرق گردد.

مشخصۀ عجایب‌نگاری دیگر در این رمان تلخند است. تردید بین خندیدن یا وحشت کردن و بلا تکلیفی میان مضحک بودن و سیاه بودن محتوا در بخش‌هایی از رمان وقت تقصیر که مربوط به تماشای شکنجه‌های عاصیان است، جلوه کرده است. نویسنده در چنین بخش‌هایی از طریق وارونه‌سازی و بیگانه‌سازی و آمیزش بین تضادها

در عمل و تأثیر، حس خنده و ترس و خشم را هم‌زمان به مخاطب القا می‌کند تا او را دچار گیجی و تشنگی فکری کند.

استفاده از بدن غیرمعمول و نامتعارف، یکی از ویژگی‌های سبک عجایب‌نگاری، که در رمان وقت تقصیر به خلق تصاویر و توصیفات عجیب در راستای بیان مفاهیم بنیادین اعتقادی داستان کمک کرده است.

علاوه بر این، در این رمان رفتارهای غیرمعمول و نابهنجاری به تصویر کشیده شده است که از ویژگی‌های سبک عجایب‌نگاری است و تهوع و انزجار مخاطب را برمی‌انگیزد.

نوآوری‌های این پژوهش در این است که تاکنون در هیچ پژوهشی از منظر عجایب‌نگاری به رمان وقت تقصیر از محمدرضا کاتب، پرداخته نشده و پژوهش حاضر اولین کار تحقیقی است که به بررسی و تحلیل مؤلفه‌های عجایب‌نگاری در رمان وقت تقصیر اثر محمدرضا کاتب پرداخته است.

پی‌نوشت‌ها

1. grotesque
2. robert duggan
3. the grotesque in contemporary british fiction

۴. از این پس به جای ذکر مشخصات کامل کاتبی فقط به شماره صفحه این رمان اشاره می‌شود.

۵. برای اطلاعات بیشتر رجوع شود به کتاب *آسکتیسم (Asceticism)* این کتاب بررسی جامع از آسکتیسم در ادیان مختلف را ارائه می‌دهد و به بررسی تاریخچه، روش‌ها و تفسیرهای آن می‌پردازد. در آسکتیسم، ریاضت فیزیکی مانند پوست کندن یا ضربه زدن به بدن با زنجیر یا تیغ، روزه و محدود کردن غذا و خواب، خوابیدن روی زمین سنگلاخ یا تخته‌سنگ‌ها، ایستادن در وضعیت‌های دشوار برای مدت طولانی، محدود کردن مصرف و لذات برای رهایی از وابستگی به ماده، عبادت،

مراقبه و انزوا جستن برای نزدیکی به خدا، کنار گذاشتن زندگی خانوادگی و جهانی برای رضای الهی به عنوان روش رسیدن به خدا می‌تواند در برخی ادیان و مذاهب افراطی مشاهده می‌شود.

6. Morbid humor

منابع

- براکونز، خ. (۱۳۸۹). *راهنمای هنر گوتیک*. (س. ذوالفقاری، مترجم). ساقی.
- جاور، س. و علیزاده، ن. (۱۳۹۷). بررسی عناصر گروتسک در رمان خوف اثر شیوا ارسطویی. *نشریه زبان و ادب فارسی دانشگاه تبریز*، ۲۳۷، ۳۷-۵۷.
- جهانتاب، ط.، حیدریان شهری، ا.، صدیقی، ب.، و سیدی، س. (۱۴۰۱). نقش‌انگاره روان‌شناختی بریدگی و گسست در شکل‌گیری مشکلات نخستین شخصیت رمان برید اللیل. *ادب عربی (دانشگاه تهران)*، ۱۴(۳)، ۷۱-۷۱.
- حسینی، ف. س. (۱۳۹۸). مصداق‌های از مفهوم گروتسک در حکایت‌های مثنوی. *فنون ادبی*، ۱۱(۴)، ۶۵-۷۸.
- حسینی، ف. س.، و طغیانی اسفرجانی، ا. (۱۴۰۱). بررسی عناصر گروتسک در سمفونی مردگان. *پژوهش‌های میان رشته‌ای زبان و ادبیات فارسی*، ۱(۱)، ۹۱-۱۱۵.
- حیدری ریس، خ. (۱۳۹۴). *گروتسک در آثار صادق هدایت [پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی]*.
- داوودی مقدم، ف. (۱۳۹۱). *گروتسک در حکایت‌های دیوانگان عطار. تاریخ ادبیات (پژوهشنامه علوم انسانی)*، ۷۱، ۵۳-۷۶.
- عدالت‌کاشی، ف.، و جعفریه، م. (۱۳۹۷). تحلیل داستان وقت تقصیر بر پایه نظریه تک‌اسطوره جوزف کمپبل. *ادبیات دفاع مقدس (دانشگاه شاهد)*، ۲(۲)، ۷۷-۹۰.
- کاتب، م. (۱۳۸۹). *وقت تقصیر (چاپ دوم)*. تهران: نیلوفر.

- کربلایی محمد، ا.، و شعبانلو، ع. (۱۳۹۵). بررسی تطبیقی گروتسک (طنز سیاه) در آثار صادق چوبک و هوشنگ گلشیری. در مجموعه مقالات کنگره بین‌المللی زبان و ادبیات (صص. ۱-۲۵). دانشگاه فرهنگیان (پردیس شهید مفتح شهر ری).
- مجلسی، م. ب. (۱۳۶۸). *بحارالانوار* (ج ۱۱). (م. ب. محمودی و ع. ز. علوی، مصحح). دار احیاء التراث العربی.
- مظلوم‌نژادری، ش. (۱۴۰۰). هراس‌انگیز، سحرآمیز: بررسی گروتسک در «عزاداران بیل» غلامحسین ساعدی و «آواز کافه غم‌بار» کارسون مک‌کانرز. در مجموعه مقالات هشتمین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های مدیریت و علوم انسانی در ایران. صص. ۱-۱۱.
- مولوی، ج. د. [رومی]. (۱۳۸۴). کلیات دیوان شمس. مصحح ب. فروزانفر. تهران: امیرکبیر.

References

- Abrams, M. H. (1999). *A glossary of literary terms* (7th ed.). Heinle & Heinle.
- Adalat-Kashi, F., & Jafarieh, M. (2017). Analysis of the story *Waght-e-Taghsir* based on Joseph Campbell's monomyth theory. *Biannual Journal of Holy Defense Literature*, Shahed University, 2(2), 77–90. [In Persian]
- Brakons, J. (2010). *Guide to Gothic Art*. S. Zulfiqari, Trans. Saqi. [In Persian]
- Burnes, D. (2016). *The Gothic in children's literature: The creation of the adolescent in crossover fiction*. Routledge.
- Davoudi Moghaddam, F. (2012). The Grotesque in the anecdotes of Attar's madmen. *History of Literature. Journal of Human Sciences*, 71, 53–76. [In Persian]
- Duggan, R. (2013). *The grotesque in contemporary British fiction*. Manchester University Press.
- Gethin, R. (1998). *The foundations of Buddhism*. Oxford University Press.
- Heidari Riseh, K. (2015). *The Grotesque in the Works of Sadegh Hedayat*, Master's thesis, Islamic Azad University, Central Tehran Branch. [In Persian]
- Hosseini, F. S. (2019). Instances of the concept of Grotesque in Masnavi anecdotes. *Literary Techniques*, 11(4), 65–78. [In Persian]

- Hosseini, F. S., & Toghyani Esfarjani, E. (2022). A study of the grotesque elements in *Symphony of the Dead*. *Biannual Researches of Persian Language and Literature*, 1(1), 91–115. [In Persian]
- Jahantab, T., et al. (2022). The role of the psychological model of cut and rupture in the formation of the problems of the first character in the novel *Barid al-Layl*. *Arabic Literature* (University of Tehran), 14(3), 71–88. [In Persian]
- James, W. (1902). *The varieties of religious experience: A study in human nature*. Penguin Books.
- Javar, S., & Alizadeh, N. (2018). Investigation of grotesque elements in the novel *Khof* (Fear) by Shiva Arastoui. *Journal of Persian Language and Literature, University of Tabriz*, 237, 37–57. [In Persian]
- Karbalaei Mohammad, A., & Shabanlou, A. (2016). A comparative study of Grotesque (Black Humor) in the works of Sadegh Chubak and Hoshang Golshiri. *Proceedings of the International Congress of Language and Literature* (pp. 1–25). Farhangian University (Shahid Mofatteh Campus, Shahr-e Rey). [In Persian]
- Kateb, M. (2010). *Waght-e- Taghsir*. Nilufar. [In Persian]
- Majlesi, M. B. (1989). *Bihār al-Anwār* (Vol. 11). (M. B. Mahmoudi & A. Z. Alavi, Eds.). *Mu'assasat Ihya' al-Turāth al-'Arabī*. [In Persian]
- Maulavi, J. R. (2004). *Kolliyāt-e Divān-e Shams* (B. Forouzanfar, Ed.). Amir Kabir. [In Persian]
- Mazlounnejadri, S. (2021). Scary, magical: Grotesque analysis in Gholamhossein Sa'edi's "Bail Mourners" and Carson McCullers' "Ballad of the Sad Cafe". *Proceedings of the 8th International Conference on Management and Humanities Research in Iran* (pp. 1–11). [In Persian]
- O'Connell, M. (2008). *Signs & symbols: An illustrated guide to their origins and meanings*. Dorling Kindersley.
- Ross, A. (1984). *The Waste Land and the fantasy of interpretation. Representations*, 8, 134–158.
- Thomson, P. (1972). *The grotesque*. Routledge.
- Wimbush, V. L., & Valantasis, R. (Eds.). (2002). *Asceticism*. Oxford University Press.
- Wood, J. (2010). *How fiction works*. Random House.

